

► Maciej Szczurowski (rec.), *Metodologia i metodyka badań historyczno-wojskowych. Studia i szkice*, Karol Kościelniak, Zbigniew Pilarczyk (red.), IH UAM, Poznań 2012, ss. 351.

Zagadnienia wojen i wojskowości są
Zjedną z dziedzin nauki o polityce

i historii cieszących się największym zainteresowaniem zarówno badaczy, jak i dużego grona miłośników i czytelników opracowań poświęconych tym zagadnieniom. Liczne i zróżnicowane, pod względem zainteresowań badawczych, jest środowisko naukowców zajmujących się dziejami wojskowymi zarówno powszechnymi, jak i polski. Cechą charakterystyczną profesjonalistów z tej dziedziny jest dbałość o stronę metodologiczną i merytoryczno-warsztatową prowadzonych badań i prezentowanych ich wyników w postaci różnorodnych publikacji. Podejmowane w tej sferze przez lata różnego rodzaju inicjatywy, przynosiły określone wyniki, chociaż nie zawsze takie jak oczekiwało tego środowisko. Genezy zainteresowania zagadnieniami metodologii w badaniach historyczno-wojskowych w jej współczesnym rozumieniu należy doszukiwać się w okresie międzywojennym. W pierwszych latach po II wojnie światowej założenia metodologiczne w badaniach nad historią wojskową w kraju były w znacznym stopniu zdominowane przez tzw. teorię marksistowską. Dopiero lata sześćdziesiąte ubiegłego wieku przyniosły w Polsce rozwój naukowej formuły metodologicznej dla badań historii wojskowej. Inspiratorem większości działań w tej dziedzinie był przez lata prof. Benon Miśkiewicz, z którego inicjatywy organizowane były cyklicznie spotkania pod nazwą Forum Historyków Wojskowości. Organizatorem dziesiątego już z kolei zjazdu był, jakże bliski profesorowi, Zakład Historii Wojskowej Uniwersytetu Adama Mickiewicza

w Poznaniu. Recenzowana książka stanowi dorobek tegoż zjazdu, który zgodnie z intencją jego pomysłodawców, stać się miał forum wymiany myśli teoretycznej i doświadczeń praktycznych w dziedzinie metodologii i metodyki prowadzenia badań historyczno-wojskowych. Tradycja historyczna, ale przede wszystkim istota podjętej problematyki, jej wpływ na rozwój badań nad historią militarną, w pełni uzasadniają potrzebę publikacji wydawnictwa poświęconego przedmiotowym zagadnieniom.

Redaktorami naukowymi recenzowanej książki są uznani w środowisku naukowym badacze dziejów militarnych, a mianowicie prof. Zbigniew Pilarczyk i dr Karol Kościelniak. Opracowanie składa się ze wstępu, wprowadzenia oraz trzech części, którym redaktorzy naukowcy nadali następujące tytuły: część I. „Studia nad metodologią nauki historyczno-wojskowej”, część II: „Metodyka badań historyczno-wojskowych” i część III: „Metodologia i metodyka badań historyczno-wojskowych w praktyce badawczej i dydaktycznej”. Zaproponowany układ publikacji uznać należy za poprawny i trafny nie tylko z merytorycznego punktu widzenia. Trzeba podkreślić, że redaktorzy naukowcy stanęli przed niezwykle trudnym zadaniem usystematyzowania przedstawionych do publikacji artykułów nie tylko pod względem ich treści merytorycznych, ale również walorów naukowo-poznawczych czy wreszcie oceny, na szczęście zaledwie kilku publikacji, pod kątem ich jakiegokolwiek związku z tematem prze-

wodnim książki. Przyjęty układ opracowania należy ocenić bardzo wysoko.

Obszerny wstęp do książki, napisany przez prof. Zbigniewa Pilarczyka, wprowadza przyszłego czytelnika w problemy metodologii i metodyki badań historyczno-wojskowych oraz pozwala na pełne zorientowanie się zarówno co do intencji kierujących redaktorami naukowymi przy sporządzaniu układu opracowania, jak i co do treści merytorycznej poszczególnych tekstów składających się na całość dzieła. Wstęp, przygotowany bez wątpienia w sposób profesjonalny, przy posiłkowaniu się szeroką znajomością środowiska historyków wojskowości, zasługuje na jak najwyższe słowa uznania.

Wspominany zarówno w niniejszej opinii, jak również w recenzowanym opracowaniu, przez jego redaktorów i wielu autorów artykułów prof. Benon Miśkiewicz to znacząca, wręcz wybitna postać, nie tylko wśród historyków wojskowości. Jego dorobek w zakresie metodologii badań historyczno-wojskowych każde uznać go za jednego z najwybitniejszych specjalistów w tym zakresie w dziejach polskiej historiografii wojskowej. Pokora i uznanie dla dorobku profesora pozwala recenzentowi jedynie zauważyć ogromną wagę naukowo-poznawczą i porządkującą publikowanego tekstu. W pełni zgadzam się z decyzjami redaktorów, którzy artykuł profesora Miśkiewicza wyróżnili, nadając mu tytuł wprowadzenia.

Jak wspomniałem, problematyka artykułów została ogólnie ujęta w trzech grupach tematycznych, stanowiących

trzy części recenzowanej publikacji. Pierwsza, dotyczy spraw związanych z podsumowaniem dorobku naukowego w zakresie studiów nad metodologią nauki historyczno-wojskowej i bezpośrednio nawiązuje do artykułu wprowadzającego prof. Miśkiewicza. Otwiera ją znakomity tekst Karola Olejnika zatytułowany: „Metodologia badań nad historią wojskowości średniowiecznej podstawowe założenia”. Autor szczegółowo i z wyjątkowym znanstwem problematyki, odnosi się do najistotniejszych problemów z zakresu metodologii, jakie mogą napotkać badacze średniowiecznych dziejów wojskowości. W pełni zgadzam się z poglądem autora, że ograniczona możliwości uzyskiwania odpowiedzi na szereg pytań badawczych stawianych przez mediewistów, wynika przede wszystkim z ograniczeń w źródłach pisanych i możliwościach ich interpretacji. Dlatego też historyk wojskowości, zajmujący się tym okresem, winien umieć korzystać z informacji zawartych w innych źródłach, głównie kultury materialnej. Te jednak wymagają od badacza wielokierunkowego przygotowania, które będzie gwarantowało lepsze odczytanie informacji zawartych w źródle. Refleksja Karola Olejnika na temat wszechstronności przygotowania warsztatowego historyków wojskowości ma wymiar znacznie szerszy niż tylko w stosunku do badaczy okresu średniowiecza. Szeroki kontekst tego niezwykle cennego opracowania odbieram w ten sposób, że historycy wojskowi bez względu na okres dziejów będący przedmiotem ich ba-

dań, muszą oznaczać się wszechstronnym opanowaniem warsztatu naukowego i posiadać świadomość interdyscyplinarności prowadzonych badań.

Rozważania nad specyfiką naukowych dociekań historyczno-wojskowych w kolejnej epoce – nowożytnej, przedstawia Maciej Franz w tekście pt. „Metodologia badań historyczno-wojskowych epoki nowożytnej (kilka uwag krytycznych)”. Autor stawia dość kontrowersyjną tezę twierdząc, że istnienie ograniczonej liczebnie grupy badaczy zajmujących się historią wojskową epoki nowożytnej, skutkuje indywidualizmem powstających prac i próbami poszukiwania innych, odmiennych od dotychczas uznawanych za obowiązujące metod badawczych i sposobów przedstawiania wyników naukowych dociekań. Recenzent nie musi zgadzać się z poglądami poszczególnych autorów. W przypadku nie tylko tej tezy postawionej przez prof. Franza mam zupełnie odmienne zdanie, ale to w niczym nie umniejsza wartości omawianego artykułu, który oceniam jako niezwykle cenny, o bezspornych walorach naukowych, skłaniający do refleksji i dyskusji nad poruszonymi problemami. Uważam, że tekst kontrowersyjny, o ile nie narusza zasad pisarstwa o charakterze naukowym, jest bez porównania cenniejszy niż prace odtwórcze, powielające powszechnie znane treści.

Opracowanie Lecha Wyszczelskiego na temat: „Metodologia badań historyczno-wojskowych czasów najnowszych” stanowi w pewnym sensie podsu-

mowanie wieloletnich doświadczeń autora w badaniach nad historią wojskową XX w., ukazanych na szerokim tle metodologicznym i historiograficznym. Uwaga Lecha Wyszczelskiego koncentruje się na problemie wykorzystania w badaniach historycznych źródeł o charakterze niejawnym lub z różnych przyczyn dotychczas lub obecnie utajnionych. Autor wysuwa tu interesującą z metodologicznego punktu widzenia propozycję, poszerzenia spectrum metod badawczych o zapożyczone z metodologii nauk społecznych. Uważam, że jest to propozycja racjonalna i w pełni uzasadniona. Natomiast nie do końca zgadzam się z wywodami Lecha Wyszczelskiego na temat tzw. polityki historycznej, podobnie jak roli Internetu w popularyzacji historii wojskowej oraz z oceną przez autora środowiska historycznego, zajmującego się obecnie w Polsce badaniami historyczno-wojskowymi. Rozbieżność poglądów nie oznacza bynajmniej wysokiej oceny jaką należy przypisać temu artykułowi.

Jarosław Piątek w artykule „Konflikty zbrojne XX wieku. Skuteczność badania i badacza”, zajmuje się nie tylko kwestiami metodologicznymi, ale również zagadnieniami porządkującymi współczesne rozumienie tak podstawowego terminu, jak wojna. Autor jest przekonany, że jej klasyczny obraz i wyobrażenie przechodzi do historii. Stawia tezę, że współcześnie nową jakością w konfliktach zbrojnych jest stworzenie z wojny formy prowadzenia interesu, a gwałtownie rozwijająca się technika wojen-

na powoduje, że współczesne konflikty zbrojne stają się wojnami maszyn.

Juliusz Tym przedstawił interesujący materiał na temat: „Metodologiczne aspekty badań historyczno-wojskowych w obszarze sztuki wojennej”. Autor podnosi znany już w przeszłości dylemat czy sztukę wojenną należy postrzegać jako kategorię naukową. Słusznie zauważa, że w obszarze sztuki wojennej, na przestrzeni dziejów, wykształciły się prawa wojny i walki zbrojnej, których obiektywność warunkowana jest relatywizmem wobec przyjętych założeń. Ponadto sztuka wojenna posługuje się spójnym, historycznie ukształtowanym, podlegającym ewolucji, systemem pojęć, co stanowi jeden z podstawowych wyznaczników traktowania jej jako dziedziny i dyscypliny naukowej. Juliusz Tym, będąc przekonany o wspólnocie badań historyczno-wojskowych i sztuki wojennej jako teorii i praktyki walki zbrojnej konkluduje, aby sztukę wojenną uważać za dyscyplinę nauki. Natomiast siłą się na oryginalność poglądów, autor formułuje wielce dyskusyjną konkluzję twierdząc, że wszystkie zagadnienia związane z badaniami historyczno-wojskowymi oraz w obszarze sztuki wojennej, należy traktować jako jedną „metodę sztabową” nie do końca przekonując co sam pod tym pojęciem rozumie.

Część II recenzowanej książki tworzą artykuły, w zamyśle redaktorów potraktowane jako poświęcone metodyce badań historyczno-wojskowych.

Zbiór otwiera opracowanie Andrzeja Makowskiego pt. „Zastosowanie ba-

dań historyczno-wojskowych w obszarze nauk wojskowych”. Punktem wyjścia dla rozważań autora jest określenie zasobu treściowego głównych obszarów badawczych historii wojskowej i na tej płaszczyźnie przedstawienie sposobów jej uprawiania, głównie w celu rozwoju nauk wojskowych. Autor, korzystając ze swego doświadczenia badawczego i dydaktycznego, stara się przedstawić najistotniejsze problemy nurtujące nauki wojskowe w kontekście zastosowania w ich rozwoju badań historyczno-wojskowych w następujących obszarach: praktycznym, dydaktycznym, prognostycznym i edukacyjno-patriotycznym. Z większością stawianych w artykule tez należy się całkowicie zgodzić. Oceniam tekst Andrzeja Makowskiego jako jeden z najważniejszych w recenzowanym zbiorze.

Konrad Ziółkowski przedstawił artykuł, którego tytuł „Różnice metodyczne między techniką wojskową a bronioznawstwem średniowiecznym” wymaga ingerencji redaktorów naukowych jest bowiem mało komunikatywny, zaś stawiane tezy wątpliwe. Przedmiotem zainteresowania autora są w tym przypadku kwestie przedmiotowo-porządkujące dwie dziedziny badań historyczno-wojskowych, a mianowicie: historia techniki wojskowej i bronioznawstwo historyczne w odniesieniu do okresu średniowiecza. Autor stawia sobie za cel analizę cech wspólnych i różnic jakie istnieją między tymi dwoma dziedzinami. W zakończeniu dość odważnie postuluje zerwanie z ogólnie przyjętym dotychczas podziałem na powyższe dwie dziedziny badań

i zastąpienie ich bliżej nieokreślonym interdyscyplinarnym ujęciem problematyki. Recenzent nie jest do końca przekonany, że autor artykułu w pełni rozumie pojęcie słowa „metodyka”.

O potrzebie interdyscyplinarnego traktowania badań historyczno-wojskowych na przykładzie wykorzystania dorobku z zakresu psychologii pisze, w niezwykle ważnym dla całego tomu artykule, Andrzej Sędek. Poza nowatorskimi walorami czysto merytorycznymi, zwraca uwagę jasność i komunikatywność wykładu oraz fakt, że autor całkowicie panuje nad tokiem prowadzonej narracji.

Janusz Karwat w tekście zatytułowanym „Metodyka badań nad historią Powstania Wielkopolskiego 1918/1919” deklaruje, że rozumie „metodykę” jako „tryb postępowania naukowego”. Autor zwraca uwagę na znaczenie naukowo-poznawcze biografistyki w odniesieniu do dziejów powstania wielkopolskiego.

Dariusz Radziwiłowicz jest autorem artykułu pt. „Metodyka badań źródłowych nad historią polskich formacji zbrojnych na Powołżu i Syberii w latach 1918–1920”. Poza oceną dotychczasowego dorobku w dociekaniach nad historią polskich formacji zbrojnych na Powołżu i Syberii w latach 1918–1920, wskazuje obszary badawcze, które historycy powinni uwzględnić w dalszych studiach nad tytułowym problemem. Istotnym spostrzeżeniem autora jest to, że w dalszym ciągu badaniami nie objęto wszystkich formacji.

Jerzy Kajetanowicz w artykule pt. „Metodologiczne uwarunkowania ba-

dań nad powojenną historią Wojska Polskiego”, podnosi kwestię niedostatecznego, zdaniem autora, rozpoznania dziejów wojska polskiego w okresie po zakończeniu II wojny światowej. Główną przyczyną takiego stanu rzeczy autor widzi w obowiązujących przepisach archiwalnych mówiących o 30-letnim okresie karencji dla dokumentów, a także niedostatecznym ich uporządkowaniu archiwalnym. Można zgodzić się ze sformułowanym na końcu tekstu postulatem Jerzego Kajetanowicza, skłaniającym historyków do rzetelności badawczej dziejów wojskowych Polski w okresie powojennym.

„Wywiad jako próba weryfikacji źródeł do historii Marynarki Wojennej w latach 1945–1989” to tytuł kolejnego tekstu, którego autorem jest Andrzej Drzewiecki. Dzieje Marynarki Wojennej stały się dla autora naukowym pretekstem skłaniającym go do rozważań nad najnowszą historią wojska. Autor zwraca szczególną uwagę na polityczne i metodologiczne determinanty badań tego okresu, a przedmiotem jego szczególnego zainteresowania są wywiady, których udzielali wyżsi oficerowie Marynarki Wojennej, jako źródło do dziejów tego rodzaju sił zbrojnych. Andrzej Drzewiecki słusznie zwraca uwagę badaczom, aby w krytycznie traktowali wiarygodność wszelkiego rodzaju relacji składanych przez byłych wojskowych. Artykuł stanowi cenny wkład do problemu metodyki badań historyczno-wojskowych.

Dariusz Kozerański przedstawił tekst zatytułowany „Metodologiczne aspek-

ty badań historyczno-wojskowych międzynarodowych operacji pokojowych z udziałem żołnierzy Wojska Polskiego w latach 1953–1999”. Jest to materiał o charakterze porządkującym.

Artykuł Wiesława Łacha: „Metodyka opracowania środków symbolicznych (mapy, szkice, schematy) przy analizie systemu obronnego Polski północnej okresu międzywojennego” ma na celu zapoznanie czytelnika z metodyką opracowywania środków symbolicznych oraz ma stanowić propozycję ich wykorzystania w różnego rodzaju opracowaniach. Autor koncentruje się przede wszystkim na zdefiniowaniu i usystematyzowaniu podstawowych środków symbolicznych wykorzystywanych w narracji historii. Jest to jeden z ważniejszych tekstów w recenzowanym opracowaniu.

Natomiast interesujący i cenny z warstwowego punktu widzenia materiał Andrzeja Aksamitowskiego pt. „Metodologiczne aspekty prac nad atlasem historyczno-wojskowym”, zdaniem recenzenta, powinien znaleźć się w trzeciej części opracowania.

Teodor Wójcik przedstawił artykuł na temat: „Edukacja historyczna w szkołach oficerskich (podchorążych) w latach 1921–1939. Kilka uwag metodycznych do programu historii wojskowej”, jest to próba nakreślenia roli i miejsca historii wojskowej a zwłaszcza jej aspektów wychowawczych i dydaktycznych, w kształceniu oficerów w okresie międzywojennym. Praca w dużym stopniu ma charakter odtwórczy.

Z kolei Zygmunt Matuszak w artykule „Podróż historyczno-wojskowa jako forma badawcza i dydaktyczna” podejmuje zagadnienia organizacyjne oraz metodyczne popularnej i pożytecznej formy kształcenia historyczno-wojskowego.

Podobne uwagi dotyczą opracowania Małgorzaty Wiśniewskiej pt. „Metody aktywizujące w nauczaniu historii wojskowości”, którego treścią są zagadnienia dydaktyki historii wojskowej poparte bliżej nieokreślonymi wynikami badań własnych autorki.

Coraz większą popularność w odbiorze społecznym historii, w tym również historii wojskowej, zyskuje rekonstrukcja historyczna. Grupy rekonstrukcyjne o charakterze wojskowym, nawiązujące do różnych okresów historycznych, to w obecnych czasach zjawisko dość powszechne. Maciej Hubka pisze na temat grup w artykule pt. „Rekonstrukcja historyczna – dydaktyka, promocja oraz badania nad dziejami regionu”. Autor słusznie zwraca uwagę, że obok rekonstrukcji historycznej pojawia się pojęcie odtwórstwa historycznego. W pierwszym przypadku chodzi o działania mające na celu wierne i poprawne merytorycznie odwzorowanie przedmiotów i zdarzeń z przeszłości, w drugim mamy do czynienia z inicjatywami dopuszczającymi pewne uproszczenia w przekazach. Artykuł oceniam jako cenny i wychodzący naprzeciw zapotrzebowaniu badaczy i miłośników historii zajmujących się rekonstrukcjami historycznymi.

W trzeciej części opracowania, zatytułowanej: „Metodologia i metodyka ba-

dań historyczno-wojskowych w praktyce badawczej i dydaktyce” redaktorzy naukowcy zamieścili teksty, których część ma luźny lub nie ma żadnego związku z zagadnieniami metodologicznymi i metodycznymi historii wojskowej. Artykuły tu zawarte zostały potraktowane jako przykłady narracji historyczno-wojskowej oraz relacje będące swego rodzaju ilustracją pewnych rozwiązań metodycznych.

Artykuł Mariusza Kardasa pt. „Metodyka badań na źródłach autobiograficznych w XX w. na przykładzie pamiętników Stefana Franciszka Sokoła – Komisarza Rządu w Gdyni”, uważam za cenny z naukowo-poznawczego punktu widzenia. Podobnie należy ocenić tekst Jerzego Przybylskiego pt. „Relacje i wspomnienia w badaniach historycznych powojennych dziejów Wojska Polskiego i Marynarki Wojennej”.

W opracowaniu Mariusza Niestrawskiego zatytułowanym „Znaczenie literatury wspomnieniowej w badaniach nad kampanią wrześniową na przykładzie bitwy nad Bzurą”, nie wydaje się potrzebny fragment omawiający literaturę naukową dotyczącą bitwy nad Bzurą, ponieważ przedmiotem zainteresowania jest literatura wspomnieniowa. Podobne uwagi dotyczą stanu zachowanych archiwaliów oraz źródeł epistolograficznych.

Artykuł Zdzisława Cuttera i Agaty Cutter jest na temat „Metodologicznych założeń przygotowania i przeprowadzenia podróży wojskowo-historycznej na miejsce „Bitwy pod Legnicą” 9 kwietnia 1241 roku”.

Z kolei tekst Danuty Kisielewicz pt. „Metodologia badań Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu w zakresie problematyki jenieckiej” w znacznej części stanowi interesujące podsumowanie treści, które od dawna funkcjonują już w obiegu naukowym.

Z kolei w artykule Rafała Roguskiego i Wojciecha Włodarkiewicza pt. „Podróż historyczno-wojskowa i objazd naukowy jako elementy kształcenia studentów kierunku historia na Uniwersytecie Przyrodniczo-Humanistycznym w Siedlcach” jest obszerny fragment tekstu odnoszący się do osiągnięć historyków wojskowych z ośrodka w Siedlcach.

Reasumując, teksty zawarte w recenzowanym tomie mają przede wszystkim na celu wskazanie badaczom metodologicznych i metodycznych zasad i sposobów uprawiania historii wojskowej, odnajdywanie i stosowanie skutecznych sposobów dociekania jej wartości poznawczej.

Z pełną odpowiedzialnością mogę odnotować, że ustalenia zawarte w większości artykułów posiadają dużą wartość naukowo-poznawczą. Ponadto niezwykle cenne są sformułowane wnioski, którymi większość autorów kończy swoje rozważania. Autorzy poszczególnych opracowań dysponują nie tylko dobrą znajomością problematyki badawczej ale również techniką pisarską oraz dobrym stylem narracji. W większości potrafili, w sposób poprawny i komunikatywny dla przyszłego czytelnika, rozwiązać

zagadnienia warsztatowo-metodologiczne prowadzonego wykładu.

Redaktorzy opracowania przygotowali publikację na bardzo interesujący i aktualny temat, którego opracowanie w takim ujęciu jak zostało przedstawione, wydaje się potrzebne przede wszystkim z naukowego punktu widzenia, ale również ze względu na zainteresowanie problemem szerokich rzesz miłośni-

ków dziejów wojskowych zainteresowanych popularyzacją historii wojskowej. Opracowanie posiada duże znaczenie poznawcze i w pełni zasługuje na polecenie go szerszej opinii publicznej. Jestem przekonany, że niniejsza książka będzie spełniać istotną rolę w dalszych dociekaniaach naukowych i dyskusjach nad sprawami metodologii i metodyki prowadzenia badań historyczno-wojskowych.

Maciej Szczurowski